نووسین و وەدەنگهاتن بە چ مەبەستێك؟

سەعید ئەمانی

ئەو توندوتیژیانەی لەسەردەمی ئێمەدا ڕوو ئەدەن وەك ڕاستیەکی حاشاهەڵنەگر تەندراونەتە ڕایەڵ و پۆکانی ژیانی ڕۆژانەمان. ئەو توند و تیژیانەی کە خۆی لە هەیبەتی شەڕە نێو خۆیی، قەومی و تایفی، بنەماڵەیی و دەسەڵاتی پیاو مەزنیدا دەردەخات. توندوتیژییەك کە(بەوتەی بورخێس) چەمکە شەڕافەتمەندانە و ئەخلاقیەکانی بەتەواوی لە خۆی تەکاندوە– توندوتیژیەکی سازمان دراو و مافیایی– توندوتیژی گەلێکی سیاسی کەبە شێوەی ئەشکەنجە و ئازاردانێکی جۆرا و جۆری نەیارانی دەسەڵاتداران لە گشت گۆشە و قوژبنەکانی دنیادا بەو پەڕی خۆی گەیشتووە.

توندوتیژی، باوترین و ناپەسەند ترین پێناسەی مرۆڤە کە بە هیچ شێوەیەك لە شەئنی ئینساندا نیە. بەڵام، بەداخەوە، لە هیچ دەورە و سەردەمێکدا نەیتوانیوە خۆی لەم ئاکارە بێ بەری بکات. پێشینەی مێژوویی ئەم دیاردەیە، زەڕەیەکی لە ڕەنج و ئازارەکانی بەشەر کەم نەکردۆتەوە، ئەو ڕەنج و ئازارانەی بە درێژایی مێژووی کۆمەڵگابەشەریەکان پانتاییەکی بەرچاوی ژیانی چین و توێژە جۆراوجۆرەکانی داگیر کردوە.

بە پێی ئەو توێژینەوانەی کە لەم ساڵانەی دوایی‌دا، سەبارەت بە لایەنە جۆراوجۆرەکان و شێوەکانی توندوتیژی کراون، ئەو بوارەی ڕەخساندووە تا کۆمەڵگای بەشەری، تا ڕادەیەکی باش هۆکاری توندوتیژی‌یەکان بناسن. جێی داخە کە لە نێو ئەم هۆکارانە دا، لە نێو ئەم قەست و ئەنگیزانەدا، هۆکار گەلێکی بەدەست هێنان و دەستەبەر کردن و تەنانەت جاری وایە جوانترین دیاردەگەلی بەشەری وەك هونەریش، لە نێوانیاندا خۆ دەنوێنێ. لەمڕۆدا گەیشتووینەتە ئاستێك کە بە شێوەی جۆراوجۆر موبەلغ و پەرەپێدەری توندوتیژی‌یەکان لە کۆمەڵگادا ناوەندەگەورە و غولپەیکەرەکانی فیلم سازی و بەرهەمهێنەرە هونەریەکانن.

لە سەدەی بیست و بیست و یەکدا کە پەرەگرتنی توندوتیژی یەکێك لە سیفاتەکانیەتی، هونەر و یەکێك لەوانە سینەما، خۆیان دەبنە یەکێك لە ئامرازەکانی هاندەری توندوتیژی.

پەرەپێدانی توندوتیژی ڕوون و ئاشکرا دیارە لایەنی مەبەستداری بە خۆیەوە گرتووە و گشت بازاڕەکانی وڵاتانی دنیای سێهەم پڕن لەو فیلمانەی پڕوپاگەندە بۆ سیلاحە جۆراوجۆرەکان دەکەن. لەو فیلمانەدا بە ترازاندنی دوگمەیەك شارێك وێران دەکرێ. پاڵەوانی فیلمەکە، کە زۆر جار دەبێ ئامریکایی بێ، بە پاڵپشتی ئەنواعی چەکی لەیزێری، دەبێتە هەمەفەن حەریف و هیچ هێزێك جلۆداری نیە. بە سڵ کردنەوە و بەو پەڕی لێهاتوویەوە تەواوی کۆسپەکانی سەر ڕێگای تەخت دەکا و گشت ئەو ئینسانانەی بە ڕووی دا دێنەوە قەتڵ و عام دەکات. بێ ئەوەی ئێمە بمانەوێ یان پێویست بێت لەسەری بڕۆین، ئەم جۆرە فیلمانە مەبەستی دژە مرۆڤانەی سیاسی‌یان لە پشتەوەیە و دەیانەوێ لە ڕێگای بڵاو کردنەوەی ئەم فیلمانەوە هێزی خۆیان بنوێنن،

بێ هێزی بەرانبەرەکانیان نیشان بدەن و سەرئەنجام بواری بەرپاکردنی ئەو شەڕانە خۆش بکەن کە لە نەخشەیاندا هەیە لە داهاتوودا، بۆ پاراستنی بەرژەوەندیە سیاسی و ئابوریەکانیان، هەڵیان ئایسێنن. دیارە نیزامی سەرمایەداری بەگشتی و ئیمپڕیالیزمی ئامریکا بەتایبەتی لەبەرهەم هێنانی ئەم جۆرە فیلم و بەرهەمە سینەماییانە دا پشکی شێریان بەردەکەوێ و تا دڵ بیەوێ لەم بارەیەوە نموونە زۆرن. باسی ئەو دیمەنانەش ناکەین کە ڕۆژانە لەمەڕ هەڵس و کەوتی هێزە ئامریکاییەکان لەگەڵ بەندکراوەکانی ئەبوغریب و خەڵکی وڵاتانی داگیرکراوی وەك عێراق و ئەفغانستان، کە نەك لە قاڵبی فیلمدا، بەڵکوو بە کردەوە بەڕێوە دەچن. گەلێك لە توێژەران بە کردەوە سەلماندویانە کە ئەم فیلمە پڕ لە توندوتیژیانە کاردانەوەی قوڵیان لەسەر بینەری کەم تەمەنی خۆیان بەجێ هێشتووە.

بن، شێوەکاری بەناو بانگ کەبە شێوەکاری ئەوین و دۆستی و ئاشتی ناسراوە، لە وتو وێژێکدا، چەند ساڵ لەمەوبەر ئاشکرای کرد کاتێ کاردانەوەی فیلمە سینەماییەکانی بەسەر نەوەکەیەوە، کە کوڕێکی 13 ساڵانە بوو، بینیوە بە توندی کەتۆتە مەترسیەوە. ئەو لەبەر ئەوەی کە خۆی شاهیدی گەلێك ئەشکەنجە و توندوتیژی هەمە جۆرەی سیاسی بوە، سەبارەت بە توندوتیژی بە شێوەیەك هەستیار بۆتەوە کە تەواوی ژیانی تەرخانی بەگژداچوونەوەی ئەم دیاردەیە و پڕوپاگەندە بۆ عیشق و دۆستی و ئاشتی کرد. ژیانی بن، شایەدی توندترین توندوتیژیە بە کۆمەڵەکان بوو.

چەند ساڵ لەوە پێش بڵاو بوونەوەی توێژینەوەیەك سەبارەت بە کاردانەوەی سینەما و تلویزیۆن لەمەڕ پەرەپێدانی توندوتیژی لە فەڕانسە، هەڵلایەکی گەورەی نایەوە. لە پێشەکی ئەم توێژینەوەیەدا، بە دەیان نموونە و میسال هاتووە کە یەکێکیان بەم شێوەیە: نووسەر کە خۆی پێشتر وەزیری دادی فەڕانسە بووە و کارشناسی تاوان ناسی‌یە دەڵێ لە ساڵی 1969 دا چەند فیلمێکی سینەمایی سەبارەت بە چالاکیە پڕ لە بێزاری و توندوتیژییەکانی لژیۆنی دەرەوەی فەڕەنسە لە ئەلجەزیرا دروست کران و بڵاو بوونەوە و یەکێك لەوانە فیلمێك بوو کە ئەلجەزایریەکان سەبارەت بە جەمیلە بۆ پاشا دروستیان کردبوو. لە بەرگێکی فیلمەکەدا لژیونرە مەستەکان نیشان ئەدات کەوا خەریکن بە بتری دەستدرێژی دەکەنە سەر کچانی تێکۆشەری ئەلجەزایری، و دواتر مارێك، لە بڕگەیەکی دڵ تەزێن دا، ئەرکی بتریەکە دەگرێتە ئەستۆ.

نووسەر لە درێژەی توێژینەوەکەی دا شوێن پێی 14 کەس لە خوازیارانی ئەو سەردەمی نێو ریزەکانی ئەرتەشی فەرانسەی لە زیندانەکانی ئەو وڵاتەدا دۆزیوەتەوە. لە بەشێکی دیکەی ئەم توێژینەوەیەدا دەرکەوتووە کە لە نێو ئەو خیلاف کارە لاوانەی کەوتونەتە زیندانەوە لە فەرانسە، 62 لە سەدیان بە تەواوی ئەو 5 فیلمە پڕلە توندوتیژیەیان دیبوو کە نووسەر کردبوونیە سەرچاوەی توێژینەوەکەی.

لە وڵاتانی دنیای سێهەمیش دا، هەر چەند بە هۆی فەقری مادی و هێزی سەرکووتگەری دەسەڵاتەکانەوە، توێژینەوەیەکی ورد و بنەڕەتی و دەقیق، سەبارەت بە توندوتیژی، ئەنجام نەدراوە، بەڵام هۆکارە سەرەکیەکانی

پێکهێنەری توندوتیژکردنەوەی توندوتیژیەکان زۆریش ناشناختە نین، و بگرە ناسراویشن. لە نێو هۆکارەکاندا فەقر سەدر نشینە و بە دوای ئەویش دا ژینگەیەکی کە زیاتر لە نیو سەدەیە گۆڕەپانی خوێناوی ترین و وەحشیانەترین شەڕ و تێك هەڵچوونە نێو خۆیی و دەرەکیەکانی رووبەم بەشە لە دنیایە. خەباتی سیاسی و ئابووریەکان، هەوڵ بۆ پاراستنی کەرامەتی ئینسانی لە لایەن گەلانی بندەستەوە و خەباتی چین و توێژە چەوساوەکانی کۆمەڵگای دنیای سێهەم و سەرکوتی بێڕەحمانەی دەسەلاَت داران، بەردەوام ژینگەیەکی ئاوێتە بە توندوتیژیدۆستی خولْقاندووە و توندووتیژی نواندنی، لە لایەن هەر کەسەوە بوو بێت، بە شتێکی ئاسایی خستۆتە بەر چاو. توندوتیژی نواندنی دەسەلاَت رووبە دانیشتوانی ولاَت، درەبەگ رووبە ڕەعیەت، سەرۆك خێلْ رووبە ئەندامانی خێلْ و عەشیرەت و سەرەنجام باوك رووبە بنەماڵە و لە پێش گشتیانەوە رووبە ژنانی نێو بنەماڵە و خێڵەکان. لێرەوە دەکرێ ئاورێك لە کوشتنی دوعا، کچە ئیزەدیەکەش بدەینەوە و لاشمان سەیر نەبێت کە کاتی بەرد و بلۆك باران کردنی، بە بەر چاوی ژمارەیەکی زۆر لە پیاوانی، بەرواڵەت، سەر بە بەرەی نوێ و لاوەوە، نابینین کەسێك داچڵەکێت و بیەوەێ بە شێوەیەك بەر بە کوشتنی بگرێ. و یان، بە ڕواڵەتیش بێت، داکۆکی لێبکات.

بەرەیەکی کە، لەم ژینگەیەی وا لە سەرەوە ئاماژەی پێکرا، پەروەردە بووە، ئەگەر نەچێتە پاڵ تاوانەکە، بە هاسانی ناتوانێ بە پێچەوانەی بجولێتەوە. چون پێچەوانەکردنەوەی هەڵوێستەکان کارێکی پڕ بە پڕ و هەمەلایەنەی دەوێ و بەسیج کردنی تەواوی ئیمکاناتی مەوجود لە کۆمەڵگا دا. واتە ئەبێ کەش و هەوایەکی تەواو بە پێچەوانەی کەش و هەوای ئەو ژینگەی لە سەرەوە ئاماژەی پێدرا بخولْقێ تا چاوەڕوانی کاردانەوەی پێچەوانەش بین.

زۆر کەس وا دەنوێنن کە کوشتنی دوعا ئازاری داون. دەستیان داوەتە قەڵەم و بە چەشنێك کەف و کوڵی پڕ لە ئیحساساتی خۆیان هەڵڕشتووە. بەشێکیان بە درووست هەڵوێستیان گرتووە و لەسەر ڕیشە و هۆکارەکانی ئەم شێوە توندوتیژیەی دژ بە ژنان بەرێوەدەچێت بابەتی جۆراو جۆریان نووسیوە. تاقمێکیش لەوانەی ناتوانن هەڵوێستێکی بە پێچەوانە کوشتنی دوعایەك بە مێشکیاندا ختور بدەن تەنیا شێوەی کوشتنەکەیان ئیدانە کرد. بەلاَم ژومارەیەکی کەم لەو کەسانەی کە زۆر لە مێژە تەکلیفی خۆیان لەگەڵ ئەم وەحشیگەریە یەك لا کردۆتەوە، یان هیچیان نەوت، یان زۆر ئاسای هاتنە ئاخاوتن. ئەم بەشەی ئاخری دەزانن گشت ئەو 35* هەزار کچ و ژنانەی لە ماوەی 15 ساڵی ڕابردوودا کوژراون، یان وادار بە خۆکوژی کراون، کێ دەزانێ کەمتر لە دوعا ئازار و ئەشکەنجە درابێتن. لێرەدا پرسیارێك دێتە ئاراوە و ئەویش ئەوەیە ئەو نووسەر و شاعیرانەی سەبارەت بە کوشتنی دوعا سایت و ڕۆژنامەکانیان پڕ کرد لە نووسین، لە کاتی کوژرانی ئەو ژنانەدا لە کوێ لە گوێی گا دا نووستبوون؟! دیارە هەڵوێستی یەك یەکی ئەو کەسانە جێی ستایشە. بەلاَم، ولاَمی پرسیارەکە دەری دەخات هەموو ئەو کەسانە ناتوانن خەباتکارێکی ئاگاە و تاسەر داکۆکی کەری مافەکانی ئینسان بە گشتی و ژنان بەتایبەتی بن. قەبارەی ئەو ئیمزایانەی لە ژێر نووسراوەکانی ئیدانەکردنی کوشتنی دوعا دا خۆی دەرخست

نیشانی‌دا که کۆمەڵگای ئێمە ئەو زەرفیەت و پتانسێلەی هەیە بچێتە ئاستێکی تر لە ژیانی کۆمەلایەتی خۆیەوە ودەست بداتە ئاڵوگۆڕێك لەڕاستای کەمکردنەوەی ئێش و ئازارەکانی سەر ژنان. بەو هیوایەی، بە پێچەوانەی بۆچوونی من، گشت ئەو ئازیزانە سەربازێکی تاسەری ئەو خەباتە بن.

* ژێدەرەکان: چەند سەرچاوەیەکی ئینترنێتی